ПСИХОЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ СТАНУ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ І ЕКСПЕРТНОЇ ПРАКТИКИ

Богуш Д. М., *Київський університет інтелектуальної власності та права*

DOI: 10.53672/ej.6.2026.05.04 Check for updates

Анотація. У тезах проаналізовано наукові підходи до визначення психологічних критеріїв стану сильного душевного хвилювання (ст. 116, 123 КК України) та обґрунтовано методичні засади його діагностики в судово-психологічній та експертній практиці. Авторка розкриває співвідношення правової категорії «сильне душевне хвилювання» з психологічним поняттям фізіологічного афекту, визначає критерії його експертної діагностики (раптовість і інтенсивність виникнення, звуження свідомості, порушення довільного контролю дій, вегетативно-моторне збудження, постафективна астенія, часткова фрагментарна амнезія) та розмежовує фізіологічний і патологічний афект. Наголошено на неприпустимості використання експертом-психологом правових формулювань у висновках судово-психологічної експертизи.

Ключові слова: сильне душевне хвилювання, фізіологічний афект, судово-психологічна експертиза, кумулятивний афект, осудність

Постановка проблеми. Оцінка емоційних станів правопорушника у момент вчинення насильницького злочину належить до найбільш складних завдань судово-психологічної експертизи. Кримінальний кодекс України пов'язує пом'якшення кримінальної відповідальності за умисне вбивство (ст. 116 КК України) або умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 123 КК України) з наявністю стану сильного душевного хвилювання, зумовленого (у ст. 123 – викликаного) «жорстоким поводженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого» (у редакції Закону України від 06.12.2017 № 2227-VIII). Водночас у науковій психологічній літературі та експертній практиці це поняття співвідноситься з психологічною категорією афекту та його різновидами (зокрема кумулятивним афектом). Чітке розмежування правових оціночних понять та психологічних критеріїв експертної діагностики є необхідною умовою забезпечення об'єктивності судового розгляду та уникнення виходу експерта-психолога за межі своєї компетенції.

Мета. Проаналізувати наукові підходи до визначення психологічних критеріїв стану сильного душевного хвилювання та обґрунтувати методичні засади його діагностики в судово-психологічній та експертній практиці.

Аналіз стану опрацювання питання. Проблематика судово-психологічної оцінки емоційних станів та фізіологічного афекту є предметом активних дискусій у сучасній юридичній психології та криміналістиці [1; 2]. Зокрема, у наукових працях досліджується співвідношення правової категорії «сильного душевного хвилювання» та психологічного поняття «фізіологічного афекту», де обґрунтовується, що жоден інший емоційний стан не здатний настільки дезорганізувати психічну діяльність, щоб істотно обмежити здатність особи керувати своїми діями [1; 3]. Дослідження фазової динаміки афекту (підготовча фаза, емоційний вибух, постафективне виснаження) та кумулятивного ефекту дозволяють деталізувати критерії експертної діагностики у психотравмівних ситуаціях [3; 4]. Водночас необхідність чіткої систематизації психологічних критеріїв для потреб судово-експертної практики залишається актуальною [2; 4].

Виклад основного матеріалу. Поняття «стан сильного душевного хвилювання» є юридичною оціночною категорією [1; 5]. Суд оцінює наявність цього стану як пом'якшувальної обстави-

ни або ознаки складу злочину на основі сукупності всіх доказів у справі [1; 5]. З психологічної точки зору зміст цього стану найчастіше відповідає поняттю фізіологічного афекту або інших виражених емоційних станів (наприклад, афектованого страху чи розпачу), які досягають ступеня, що істотно обмежує довільну регуляцію поведінки [1; 3].

В експертній практиці діагностика стану сильного душевного хвилювання (фізіологічного афекту) спирається на аналіз комплексу психологічних та психофізіологічних критеріїв, які виявляються на кожному етапі розвитку стану [1; 3; 6]. Насамперед дослідники звертають увагу на характер та динаміку приводу, що передбачає наявність протиправного або морально неприпустимого поведінкового акту з боку потерпілого (насильство, образа, знущання), який виступає тригером розрядки або завершальним чинником при кумуляції [1; 5; 6]. При цьому визначальними є зміни у сфері свідомості у вигляді її звуження та концентрації лише на подразнику й власних переживаннях, за яких зберігається формальне орієнтування, але втрачається цілісне сприйняття ситуації [1; 3; 6]. Крім того, спостерігаються виражені порушення саморегуляції, що супроводжуються розпадом звичних стереотипів поведінки, втратою контролю над опосередкованими цілями та переходом до стереотипних або хаотичних агресивних дій [1; 3]. Психофізіологічна картина доповнюється вегетативними та психомоторними проявами, зокрема різкими змінами кольору шкірних покривів, міміки, голосу, а також руховим збудженням чи скованістю [3; 6]. Завершальним критерієм є специфічний характер постафективного стану з настанням різкого фізичного та психічного виснаження, астенії або глибокого сну [3; 6], що супроводжується особливістю пам'яті у вигляді часткової (фрагментарної) амнезії окремих деталей події [3; 6].

Ключовим завданням судово-психологічної експертизи є відмежування фізіологічного афекту від інших емоційних та патологічних станів. Зокрема, його необхідно диференціювати від патологічного афекту як хворобливого розладу свідомості сутінкового рівня з повною втратою здатності усвідомлювати свої дії та повною амнезією [3; 6], причому встановити патологічний афект має право виключно судово-психіатрична або комплексна психолого-психіатрична експертиза [6]. Також фізіологічний афект відмежовують від простого емоційного збудження (гніву, образи), які не досягають ступеня афекту та не дезорганізують суттєво довільну регуляцію поведінки [1; 3].

Згідно з вимогами процесуальних норм та стандартів експертної практики, експерт-психолог не має права використовувати правові формулювання [2; 6]. У зв'язку з цим некоректними вважаються твердження на зразок «Особа перебувала в стані сильного душевного хвилювання за ст. 116 КК України» або «Особа є неосудною» [2; 5]. Натомість науково та юридично коректним є формулювання: «У момент вчинення досліджуваних дій Особа перебувала у стані фізіологічного афекту (або афектованому стані), який істотно вплинув на її здатність усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними» [2; 6].

Висновки. Отже, стан сильного душевного хвилювання є правовою оцінною категорією, юридичним еквівалентом якої з психологічного боку є фізіологічний афект або інші виражені емоційні стани, що суттєво порушують довільну регуляцію поведінки. Психологічні критерії діагностики цього стану охоплюють раптовість та інтенсивність виникнення, звуження свідомості, порушення довільного контролю дій, вегетативно-моторне збудження, постафективну астенію та часткову фрагментарну амнезію. Розмежування фізіологічного та патологічного афекту визначає розподіл компетенції: психолог оцінює межі психологічної норми та вплив емоцій на регуляцію, тоді як встановлення патологічного афекту належить до компетенції судово-психіатричної експертизи. У формулюванні висновків судово-психологічної експертизи неприпустимим є вживання юридичних кваліфікацій; експерт оперує виключно психологічними категоріями щодо впливу стану на усвідомлення та керування діями [2; 6].

Список використаних джерел

1. Назаренко Г. В., Шеховцова І. Г. та ін. Сильне душевне хвилювання: поняття та кримінально-правове значення. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 4. С. 182–186. URL: https://lawjournal.com.ua/uk/article/read/silne-dushevne-khvilyuvannya-ponyattya-ta-kriminalno-pravove-znachennya (дата звернення: 01.11.2026).

2. Стасюк М. М., Батиргазієв В. Ю. Стан сильного душевного хвилювання: проблемні питання кваліфікації та доказування в судовій практиці. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 3. С. 145–149.

3. Павлов В. О. Сутність та особливості вчинення злочинів у стані сильного душевного хвилювання. Академічні візії. 2023. Вип. 18. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7719356

4. Саградян М. Убивство у стані сильного душевного хвилювання. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 5. С. 250–253. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/5/47.pdf (дата звернення: 05.11.2026).

5. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 12.10.2026).

6. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу від 26.12.2012 № 1950/5, зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98 (дата звернення: 13.10.2026).

Psychological Criteria for a State of Intense Emotional Disturbance: An Analysis of Scientific Approaches and Expert Practice

Bohush D. M.

Abstract. The paper analyses scientific approaches to defining the psychological criteria of a state of intense emotional disturbance (Articles 116 and 123 of the Criminal Code of Ukraine) and substantiates the methodological basis for its diagnosis in forensic psychological and expert practice. The author discloses the relationship between the legal category of “intense emotional disturbance” and the psychological concept of physiological affect, defines the criteria for its expert diagnosis (sudden and intense onset, narrowing of consciousness, impaired voluntary control of actions, vegetative-motor arousal, post-affective asthenia, partial fragmentary amnesia), and distinguishes physiological from pathological affect. It is stressed that an expert psychologist must not use legal formulations in the conclusions of a forensic psychological examination.

Keywords: intense emotional disturbance, physiological affect, forensic psychological examination, cumulative affect, criminal responsibility

Бібліографічний опис (ДСТУ 8302:2015): Богуш Д. М. Психологічні критерії стану сильного душевного хвилювання: аналіз наукових підходів і експертної практики. Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці. 2026. Т. 11, № 5 (65). С. 39–41. DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2026.05.04.